

Des de Brasil, reivindicant la història de l'educació artística

Ricard Huerta (Universitat de València)

Ana Mae Barbosa. *Redesenhando o Desenho, educadores, política e história*. São Paulo, Cortez Editora, 2015, 454 p.

La importància d'Ana Mae Barbosa en el panorama internacional de l'educació en arts queda patent quan revisem la seva trajectòria professional, un extens període vital que recorre més de cinc dècades i en el qual destaquen importants fites, com ara el fet d'haver presidit INSEA (International Society of Education through Art), així com la seva lluita constant per una trobada fructífera entre les diferents sensibilitats iberoamericanes, intentant unificar esforços de cara a promoure les arts en els programes curriculars de cada govern. Llegir aquest llibre suposa una immersió en les polítiques educatives que regeixen en la nostra àrea de coneixement. Barbosa ha construït aquest magnífic assaig teixint un discurs en què reclama el paper que correspon a les persones que han destacat en l'últim segle, vinculant els fets històrics a l'actualitat més urgent, de manera que també incideix en les picabaralles personals i les lluites internes que poden ofegar les veus més interessants del panorama actual, criticant les polítiques de «terra cremada» d'aquells que s'obstinen a eliminar els èxits d'aquelles figures que ens van precedir. Curiosament, aquests grups esgrimeixen etiquetes de modernitat o postmodernitat per esborrar de la memòria el que ens pertany com a patrimoni.

L'autora estructura aquest impressionant treball en períodes històrics, i insisteix a reclamar un paper rellevant per a l'educació en arts del seu país, centrant la

seva investigació en alguns dels autors més destacats. D'aquesta manera organitza un esquema per etapes en què Theodoro Braga representa el viratge industrial dels inicis del segle xx, mentre que Cecília Meireles i Edgar Sussekind de Mendonça representarien el gir modernista, en un període netament influenciat per autors anglosaxons que procedeixen tant de l'àmbit nord-americà (John Dewey i Viktor Lowenfeld des del *Teachers College* de la *Columbia University*) com del britànic (Marion Richardson i Herbert Read, des d'Anglaterra). No podem oblidar que la tesi doctoral d'Ana Mae Tavares Bastos Barbosa va ser defensada a la Universitat de Boston en 1979 i porta per títol *American influences on Art Education in Brazil: analyses of two moments: Walter Smith and John Dewey*. Si bé en el llibre adquireix més presència el moment històric que comprèn les dècades de la primera meitat del segle xx, la veritat és que les reflexions de l'autora ens apropen constantment a allò que passa en l'actualitat. La lectura d'aquest volum aconsegueix emocionar, i crec que s'ha equilibrat subtilment un exercici de memòria històrica amb la necessària reflexió crítica que mira el present i es projecta en les possibilitats de futur.

Cada capítol va precedit per una cita. Es tracta per tant de catorze exemples escollits, gràcies als quals podem embastar alguns aspectes que construeixen la poderosa personalitat de l'autora del

llibre, tant pel que fa a la seva presència social, com en allò que pertoca a la seva intimitat. La cita del capítol 14 és un text de Barbara Kruger. La meua admiració per l'artista em va animar a preguntar-li a la pròpia Ana Mae per aquesta decisió. Ella va respondre que havia conegut personalment Barbara Kruger quan va organitzar una exposició seva a São Paulo. I és que durant gairebé una dècada la nostra autora va exercir com a directora del poderós MAC (Museu d'Art Contemporani de la Universitat de São Paulo). Capital econòmica i financera del Brasil, la relació d'aquesta ciutat amb l'univers de l'art ve de lluny. De fet, la Biennial de São Paulo, que va iniciar la seva marxa en 1951, és una de les trobades més prestigioses i rellevants del panorama mundial de l'art. Un altre aspecte substancial que ens descobreix aquesta cita de Kruger («The new history is not only about the pain of the past, or the struggles of the present») és també una de les facetes per la qual sempre ha destacat Ana Mae Barbosa: la seva incombustible defensa dels drets de les dones. L'èmfasi que la nostra autora imprimeix a les seves accions sempre ha recalat en una mirada feminista que resulta necessària en un país on el que s'ha aconseguit per les dones va acompanyat de grans esforços, tant des de l'àmbit personal com quan es tracta de reivindicacions socials, havent demostrat la seva valentia per aconseguir nous èxits econòmics, legals o fins i tot sanitaris. La passió amb què tracta al personatge de Cecília Meireles (a qui dedica el capítol 7) és una mostra d'aquesta deriva feminista de la seva trajectòria. A l'obra de l'educadora Cecília Meireles trobem molts punts de trobada amb algunes de les reivindicacions més urgents de l'educació artística: la passió pel cinema, la incidència en la formació infantil, l'esforç per relacionar les cultures iberoamericanes, el paper de la mediació en els museus, o fins i tot la

transversalitat que ens permet trobades fructíferes amb la resta de les àrees del currículum, especialment amb la literatura i amb les ciències socials.

Ana Mae Barbosa destaca la tasca de diferents personalitats americanes de l'educació artística durant la primera meitat del segle xx: Gerardo Seguel a Xile, Adolfo Best Maugard a Mèxic o Elena Izcue al Perú. També recull noms que han destacat en períodes més recents: Manuel Pantigoso a Perú, Luis Errázuriz a Xile, Salomó Aznar a l'Uruguai, Ramon Cabrera a Cuba, Olga Olaya a Colòmbia, o Lucía Pimentel al Brasil, que són els qui constitueixen el nucli primari de CLEA (Consell Llatinoamericà d'Educació per l'Art). Al llarg del volum destaca les aportacions que vénen impulsant Ricardo Marín des de les *Arts Based Research* o Imanol Aguirre des de la cultura visual, sense oblidar la sintonia que manté amb els investigadors de la Universitat de Girona, Roser Juanola i Joan Vallès. El que realment defensa Barbosa, i en això posa molt d'entusiasme, és un panorama respectuós amb la tradició, des del qual es puguin establir criteris nous, ajudant a difondre les idees de les generacions d'investigadors més joves, superant així els prejudicis que puguin enfrontar les diferents escoles, tendències, o departaments universitaris. No hem de perdre de vista que la nostra autora va investigar durant un any al Centre for Contemporary Cultural Studies de la Universitat de Birmingham, compartint treballs amb Richard Hoggart, qui havia fundat el 1963, juntament amb Stuart Hall, aquest prestigiós institut universitari, pioner dels estudis culturals. En aquest sentit, Barbosa dóna suport a l'esquema dels estudis visuals com a argument vàlid per a les investigacions en el nostre camp d'acció, però sense perdre mai de vista el ric panorama que ens precedeix.

Companya d'esforços al costat de Paulo Freire, i activista conscient del paper social i de defensa dels drets humans que ha d'impulsar l'educació artística, Barbosa sap que els contrastos han estat una de les fonts més fecundes de l'evolució de la nostra àrea de coneixement. La pròpia paraula «desenho» (dibuix), que al Brasil també va servir per anomenar el que ara entenem per «design» (disseny gràfic o de producte), és una de les nombroses accepcions polisèmiques a les quals hem d'acostumar-nos. Passa en molts àmbits que són propis de l'educació artística, on noms i conceptes van fluctuant amb el temps. Un bon exemple d'aquest tipus de contrastos el tenim en la següent reflexió:

Curiosamente, ao contrário das outras formas de Arte, o cinema foi introduzido nas escolas como cultura para ser visto e analisado, e só depois se estimulou o cinema como expressão, como criação, como um fazer nas salas de aula. As outras Artes Visuais, como Pintura, Desenho, Escultura, Gravura, instalações, etc., foram introduzidas nas escolas como expressão pelo modernismo, e só depois com o pós-Modernismo entraram nas escolas como cultura a ser decodificada, fruída e significada. (p. 252)

El mètode de treball que utilitza Barbosa per revisar els diferents moments històrics consisteix a reproduir articles de premsa i d'altres documents peculiars, com entrevistes inèdites. Fins i tot, difon manuscrits trobats a biblioteques, plecs i enregistraments que havien estat ocults durant dècades. Gràcies a aquesta recerca de caire comunicativa, Barbosa pot anar

construint una estructura que té en compte alguna cosa més que els llibres i els textos habituals. Tot això sense deixar de valorar el seu impressionant bagatge personal, ja que Ana Mae ha estat una professional inquieta, molt present en congressos i reunions científiques, amb unes ànsies incansables per conèixer el que estava passant arreu del planeta. Pel fet d'haver indagat en fons i biblioteques poc revisades fins ara, l'autora es converteix en historiadora crítica, ja que manipula fonts àmplies, destacant la seva preferència pels articles rescatats de les hemeroteques consultades. A vegades ens presenta els textos tal com van ser publicats, insistint que per ells mateixos diuen molt més del que ella podria explicar. D'aquesta manera també podem assaborir els autèntics documents redactats per Fernando d'Azevedo, Theodoro Braga, Cecília Mereiles, John Dewey o Herbert Read. Aquí Barbosa sosté que ella utilitza aquests retalls de premsa íntegres de la mateixa manera que en *art based research* s'utilitzen les imatges per articular la investigació. Aquí enllaça el discurs amb un altre dels temes que van fluint en el volum: la cal·ligrafia i la tipografia com veritables estendards del que podria ser un innovador (tot i la tradició que el precedeix) model de dibuix per a l'educació artística. Això sí, vinculant-lo a les tecnologies més punteres. L'escriptura és dibuix, i no podem eliminar ni l'escriptura ni la pràctica del dibuix de la cultura visual.

El text ve acompanyat d'il·lustracions gràcies a les quals podem comprovar l'oportunitat de les idees que van plantejant-se, ja que resulta fonamental poder conèixer algunes de les imatges que acompanyen les edicions sobre experiències com ara les «Escuelas de Pintura al Aire Libre» que tant van revolucionar el panorama mexicà. El dibuix com a descobriment i la passió per conèixer a través del grafisme constitueixen una interessant argumentació per seguir considerant aquesta pràctica com una trobada positiva amb l'art i l'educació. Tot això sense escudar-nos en premisses que puguin atendre altres interessos, com quan l'autora adverteix:

O neoliberalismo do século XXI também apela para o trabalho como o principal objetivo do ensino da Arte e o Design, entretanto, o desconhecimento histórico limita a compreensão e leva a repetições de propostas que não deram certo. (pàg. 54)

Aquest treball té bastant de narració autobiogràfica («minha solidão foi sem drama, imaginativa, cercada de animais»). Ens apropa als anhels i les qüestions que més preocupen a la investigadora. Com a narrativa personal, s'articula sobre la base de la revisió d'altres grans autors, esmicolant aquells aspectes clau que aporten en cada moment històric. El títol de la ressenya correspon precisament a una de les propostes que fa Theodoro Braga en un text publicat en 1923, defensant una educació per a totes les classes socials, introduint-hi en aquesta formació integral els aspectes culturals, i que Ana Mae Barbosa recull en el seu llibre a la pàgina 114: «Como ensinar-se, por exemplo, o ofício de tipografo a educandos que desconheçam o alfabeto?». Doncs això mateix, però aplicat a l'educació artística i al coneixement de la història que el precedeix, és a dir, les bases que l'han forjat.

